

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

БАЧИШИНА ОЛЬГА БОГДАНІВНА

УДК 811.161.2'373.72'366.58:82-3

**МОВНЕ ВИРАЖЕННЯ ЧАСУ ТА ПРОСТОРУ
В УКРАЇНСЬКІЙ ХИМЕРНІЙ ПРОЗІ**

Спеціальність: **10.02.01** – українська мова

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

ЛЬВІВ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української мови Львівського національного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент
Асїв Любослава Василівна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
доцент кафедри української мови

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Данилюк Ніна Олексіївна,
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки,
професор кафедри української мови

кандидат філологічних наук, доцент
Невідомська Лілія Мелетіївна,
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна
академія ім. Тараса Шевченка,
професор кафедри української філології
та суспільних дисциплін

Захист відбудеться 29 листопада 2016 року о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.051.23 у Львівському національному університеті імені Івана Франка (79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, філологічний факультет, ауд. 312).

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка (79005, м. Львів, вул. Драгоманова, 5).

Автореферат розіслано 25 жовтня 2016 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради К 35.051.23
кандидат філологічних наук, доцент

У. Б. Добосевич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

У сучасній мовознавчій науці активно досліджують відображення в мові різноманітних категорій: антропоцентричності (Т. Буйницька), аспектуальності (М. Калько), імпліцитності (Л. Невідомська), множинності (О. Селівестрова) та ін., а також часу та простору (М. Ющенко, С. Фоміна).

Простір та час – філософські поняття, форми існування матерії. Простір характеризує співіснування об'єктів, їх взаємодію, протяжність та структурність матеріальних систем. «Час – це форма протікання усіх механічних, органічних та психічних процесів, умова можливості руху, зміни, розвитку» (П. Гайденко).

Багатовимірність уявлень про будову нашого світу зумовили різноманітність підходів до вивчення категорійної суті простору та часу в різних науках, серед яких також мовознавство. Найбільше лінгвістичних досліджень, що стосуються часу та простору, – у когнітивному напрямку (Л. Саноцька, Ю. Тимченко, К. Дудник та ін.). Значну кількість розвідок здійснено у функційному аспекті стосовно різних мовних рівнів (словотвірного: В. Войцехівська, К. Городенська; лексико-граматичного: І. Коплик, Н. Степаненко, В. Ожоган тощо). Дослідники здебільшого вивчають або часову, або просторову семантику і нечасто поєднують їхній розгляд. Це пов'язано з тим, що, попри філософську та фізичну близькість цих категорій, мова передає їх дещо по-різному. Незважаючи на значну кількість наукових розвідок у цій тематичній сфері, в українському мовознавстві відсутні праці, у яких було би підсумовувано та узагальнено відповідні результати. Також немає комплексного аналізу засобів вираження часу та простору. У цій роботі лексико-граматичні засоби вираження часу та простору розглянуто в комплексі, адже одиниці існують у тексті не ізольовано, а творять систему взаємопов'язаних величин.

Досліджуючи певні категорії, вчені переважно аналізують функціонування тих чи інших мовних засобів у текстах (Т. Бублик, Н. Данилюк, М. Железняк та ін.). Матеріалом для цієї роботи є химерна проза – явище 70–80 рр. ХХ ст. в українській літературі. Цей термін уживають на позначення прозового твору, у якому розповідають про неймовірні події, де реальне поєднане з фантастичним, умовним; засоби іронії, гротеску, театральності – з елементами фольклорної та міфологічної поетики. У творах химерної літератури відбуваються дивовижні метаморфози з персонажами, зміщення подій у часі й просторі. Твори химерної прози вже стали джерельною базою для багатьох мовознавчих праць. Дослідники часто вивчають поетику текстів (Н. Манюх, Н. Козачук, О. Карпенко та ін.), а також індивідуальний стиль письменників (А. Соколова, О. Переломова, Т. Монахова та ін.). Проте особливості використання засобів вираження часу та простору в українській химерній прозі досі не досліджували.

Ідіостиль – це сукупність особливостей використання мовних засобів у творчості певного письменника; це стилістичні, формальні та інші властивості цих елементів. Вивчення ідіостилю дає змогу простежити риси вживання певних одиниць у конкретного автора або в конкретному творі.

Актуальність роботи полягає в потребі дослідити функціонування засобів вираження часу та простору у творах української химерної прози, оскільки автори в ній часто застосовують часо-просторові зміщення; виявити властивості ідіостилю письменників; розробити методологію комплексного аналізу лексико-граматичних

засобів відповідної семантики, оскільки вони існують в мові не ізольовано, а взаємодіють з одиницями інших рівнів; порівняти властивості елементів із локативним та темпоральним значенням.

Мова має засоби вираження часу та простору на різних мовних рівнях. Відповідно їх поділяють на словотвірні, лексичні та граматичні. У нашій роботі аналізуватимемо два останні типи. Така вибірка зумовлена тим, що в обраних засобах найбільш повно виявляються семантика та структура онтологічних категорій часу та простору й особливості ідіостиллю письменників.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі української мови Львівського національного університету імені Івана Франка в межах комплексної теми наукових досліджень «Лексико-граматична структура української мови як вияв динаміки її норм» (номер державної реєстрації роботи: 0113U005120).

Метою роботи є комплексний аналіз функціонування лексичних і граматичних засобів вираження часу та простору в стильовій манері авторів української химерної прози, а саме В. Дрозда, В. Земляка та В. Шевчука.

Мета дослідження визначає такі його **завдання**:

- узагальнити досвід українських учених у питаннях, що стосуються засобів вираження часу та простору, особливостей химерної прози;
- окреслити методологію аналізу засобів вираження часу та простору;
- зафіксувати лексико-граматичні засоби вираження часу та простору в обраних творах;
- визначити семантичні та формальні особливості використання засобів вираження часу та простору в індивідуальній стильовій манері В. Дрозда, В. Земляка та В. Шевчука в досліджуваних творах;
- здійснити класифікацію відповідних засобів;
- проаналізувати взаємодію засобів у вираженні часового (та окремо – просторового) значення;
- виявити часо-просторові зміщення у відповідних творах та мовні засоби, якими їх досягають;
- порівняти засоби вираження часу та простору в текстах химерної прози.

Об'єкт дослідження – мовні засоби вираження часу та простору в українській химерній прозі 70–80 рр. ХХ ст.

Предметом дослідження є семантичні та формальні властивості лексичних та граматичних засобів вираження часу та простору в повісті В. Дрозда «Ірій», романах В. Земляка «Лебедина зграя» та В. Шевчука «Дім на горі».

Джерельна база: твори В. Дрозда «Ірій», В. Земляка «Лебедина зграя» та В. Шевчука «Дім на горі»; всього проаналізовано одиниць – 5416.

Методи дослідження. На етапах вичленування одиниць із тексту та їхньої класифікації використано *поняттєво-лінгвальний* аналіз, а також *компонентну* та *дистрибутивну* методики. Для створення класифікацій відповідних засобів, окрім указаних, застосовано *порівневий* і *трансформаційний* аналізи, а також метод *лексико-тематичного моделювання*. Для характеристики властивостей одиниць із часовою та просторовою семантикою у творах химерної прози залучено *описовий* метод. Елементи *кількісного* методу дали змогу встановити численність використання певних одиниць у

стильовій манері зазначених письменників, показати співвідношення певних типів взаємодій мовних засобів.

Наукова новизна одержаних результатів. У дисертаційній роботі:

вперше проаналізовано особливості функціонування засобів вираження часу та простору в аспекті ідіостилю у творах «Ирій» В. Дрозда, «Лебедина зграя» В. Земляка та «Дім на горі» В. Шевчука;

вперше визначено часові та просторові зміщення в химерній прозі та засоби, якими письменники їх досягають;

поглиблено методологію аналізу мовних засобів вираження часу та простору;

удосконалено класифікації відповідних одиниць;

подальшого розвитку набуло окреслення рис, притаманних ідіостилю кожного письменника та мовних особливостей, властивих жанру химерної прози.

На захист виносяться такі положення і результати:

– для аналізу функціонування лексико-граматичних засобів вираження часу та простору обґрунтовано комплексний підхід, який дозволяє одночасно охопити формальний і змістовий склад мовного знака, залучення контексту, знань із інших лінгвістичних сфер;

– засоби вираження часу та простору поділяємо на центральні (дієслова, прислівники, іменники, прийменниково-відмінкові форми) та периферійні (займенники, числівники); прикметники становлять перехідний тип;

– функціонування засобів вираження часу та простору в проаналізованих творах мають низку особливих рис, які пов'язані: а) із особливостями відповідного літературного напрямку; б) індивідуальним стилем письменника. Вони виявляються в кількісному та якісному показниках;

– через використання мовних одиниць у нетипових значеннях, оточеннях у проаналізованих творах виникають просторові зміщення, які проявляються в невідповідності: а) розмірів; б) функційних властивостей просторів; та темпоральні, що полягають у: а) прибільшенні чи применшенні часових значень; б) традиційності виконання певних дій, повторюваності; в) синхронізації подій; г) зміні часу за бажанням чи потребою героя; д) перенесенні з теперішнього в минуле, майбутнє чи перебуванні в позачасовій сфері; е) об'єктивації часу просторовими засобами;

– значна кількість часових зміщень у проаналізованих творах пов'язана з використанням просторових засобів для передання темпоральної семантики.

Теоретичне значення роботи. Матеріали дисертації будуть корисними для майбутніх студій над ідіостилем В. Дрозда, В. Земляка та В. Шевчука, а також для з'ясування стильових ознак химерної прози. Розроблений у дисертації комплексний підхід до аналізу лексико-граматичних одиниць із часовим та просторовим значенням може стати основою для досліджень мовних засобів з іншою семантикою.

Практичне значення дисертації. Результати дослідження можуть слугувати для удосконалення курсів лекцій з лінгвістики тексту, семантики, стилістики, а також для розробки спецкурсу «Мовна особистість автора» й методичних рекомендацій щодо лінгвістичного аналізу тексту, для укладання словників мови вказаних письменників; будуть корисними для мовознавчих досліджень, присвячених вивченню ідіостилю письменника, особливостей химерної прози, питанням функціонування засобів із часо-просторовим чи іншим значенням.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійним науковим дослідженням. Статей, написаних у співавторстві, немає.

Апробацію результатів дисертації здійснено на Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Сучасна україністика: проблеми мови, літератури й культури» (Ізмаїл, 2016), Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасна українська нація: мова, культура, історія» (Львів, 2016), XIII, XII, XI Всеукраїнській науковій конференції молодих філологів «VIVAT ACADEMIA»: Українська філологія – історія, теорія, методологія» (Львів, 2015, 2014 та 2013), П'ятій міжнародній науково-практичній інтернет-конференції з україністики «Діалог мов – діалог культур. Україна і світ» (Мюнхен (Німеччина), 2014), II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Тенденції розвитку та функціонування слов'янських та германських мов» (Миколаїв, 2014), VII Міжнародній науково-практичній конференції «Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість» (Остріг, 2013), а також на засіданнях та наукових семінарах кафедри української мови Львівського національного університету імені Івана Франка.

Публікації. Основний зміст роботи висвітлено у 7-и публікаціях: 1 з них у закордонному виданні та 6 – у фахових (1 з яких внесено до міжнародної наукометричної бази «Index Copernicus»).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, основної частини, висновків, списку використаної літератури та джерел, додатків. Основна частина – з 3-х розділів: теоретико-методологічного та двох практичних. У додатках подано перелік засобів із часовою та просторовою семантикою в аналізованих творах, додатковий ілюстративний матеріал та рисунки із кількісними даними щодо їхнього використання. Загальний обсяг дисертації – 408 сторінок; обсяг основного тексту – 199 сторінки. Кількість найменувань у списку використаних джерел – 300; загальна кількість додатків – 22.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми та актуальність дослідження. Сформульовано мету та завдання роботи, визначено об'єкт і предмет аналізу, названо джерела та методи опрацювання фактичного матеріалу. Наголошено на практичному та теоретичному значенні дисертації, подано інформацію про апробацію результатів дослідження, описано обсяг та структуру роботи.

У **розділі 1 «Поняття простору та часу в лінгвістиці»** схарактеризовано лінгвістичні поняття часу та простору, з'ясовано теоретичні аспекти вивчення засобів вираження часо-просторової семантики, ідіостилю письменника, здійснено огляд напрацювань мовознавців у відповідних напрямках, визначено властивості одиниць із темпоральним та локативним значенням в українській мові; описано методологію аналізу одиниць із часовою та просторовою семантикою, а також риси химерної прози та аспекти опрацювання цього жанру в мовознавстві.

У **підрозділі 1.1 «Час і простір як мовознавчі категорії»** окреслено лінгвістичні поняття часу та простору і визначено, що вони охоплюють філософський та фізичний аспекти відповідних явищ. Встановлено, що обидві категорії антропоцентричні та відносні, мають векторну структуру протиставлень. Уважаємо, що до простору треба

зараховувати поняття *місця*, *напрямку* та *об'єкта*. Складність окреслення категорії темпоральності в українському мовознавстві в тому, що часто її асоціюють із категорією морфологічного часу. Проте такий підхід досить вузький. У найновіших дослідженнях (В. Барчук, Т. Голосова, О. Петрушенко та ін.) наголошують, що значення тривалості і нетривалості, повільності й швидкості, початку й кінця, одночасності й різночасності не завжди можуть бути оформлені категорією морфологічного часу. На позначення загального часового вияву пропонують вживати термін темпоральність, що охоплює такі елементи: час, інтервал і таксис. З'ясовано поняття часо-просторової метафори. У фантастичних дискурсах простір може мати відмінні від реального риси. Просторові та часові напрямки мають емоційно-оцінну конотацію.

У *підрозділі 1.2 «Мовні засоби вираження часу та простору»* описано властивості засобів вираження часу та простору, обґрунтовано поділ на центральні й периферійні, розглянуто основні класифікації лексики із відповідною семантикою та тенденції взаємодії засобів. До центральних лексико-граматичних засобів вираження часової та просторової семантики зараховуємо дієслова, прислівники, іменники, їхні відмінкові та прийменниково-відмінкові форми, оскільки вони передають усі категорійні темпоральні та локативні значення, відповідну семантику мають поза контекстом та переважають за кількісними показниками. До периферійних належать займенники та числівники, оскільки їх темпоральне чи локативне значення часто залежить від контексту. Прикметники становлять перехідний тип. Окреслено тенденції взаємодії локативних дієслів із залежними синтаксемами. Наголошено, що відповідні мовні засоби мають не лише граматичне значення часу.

У *підрозділі 1.3 «Методологія аналізу мовних одиниць із часовим та просторовим значенням»* розглянуто основні напрямки та аспекти дослідження часо-просторової семантики в українській лінгвістичній науці; розкрито співвідношення термінів ідіостиль та ідіолект, підходи до вивчення рис індивідуального авторського мовлення. Подано огляд напрацювань в українському мовознавстві у вивченні ідіостилю авторів химерної прози, на основі чого зроблено висновок, що для творчості всіх трьох авторів характерна іронічність, увага до особистості, її переживань та химеризація подій і явищ. Описано також особливості химерної прози, яку вважаємо самотутньою течією української літератури. Обґрунтовано доцільність використання комплексного підходу до дослідження лексико-граматичних одиниць із часовою та просторовою семантикою, який охоплює і формальний, і змістовий склад мовної величини, а також знання із позалінгвальної дійсності. Подано традиційні методи та прийоми, які використовували для аналізу та опису часових та просторових одиниць.

У *розділі 2 «Функціонування одиниць із просторовою семантикою в українській химерній прозі»* проаналізовано використання лексико-граматичних засобів вираження часу та простору, їхню взаємодію, засоби втілення просторових зміщень, емоційно-оцінну конотацію просторових одиниць, локативне навантаження власних назв і визначено їхні особливі риси в ідіостилі В. Дрозда, В. Земляка та В. Шевчука.

У *підрозділі 2.1 «Специфіка використання мовних засобів вираження простору в текстах В. Дрозда, В. Земляка та В. Шевчука»* розглянуто особливості вживання центральних та периферійних засобів, а також їхню взаємодію.

Пункт 2.1.1 «Центральні засоби та їхні просторові значення» присвячено особливостям функціонування відповідних одиниць (прислівників, іменників, відмінкових та прийменниково-відмінкових форм, дієслів) в ідіостилі авторів химерної прози.

Основне семантичне протиставлення для прислівників (п.2.1.1.1) – статичність / динамічність. Їх поділяємо на три великі групи: 1) прислівники зі значенням місця (*тут, вгорі*); 2) прислівники з динамічним значенням (*вперед, туди*); 3) прислівники, що поєднують значення способу дії та простору (*навскоси, боком*). Більшість прислівників групи 1 функціонують при дієсловах зі статичною просторовою семантикою та дієсловах без просторової семантики. Особливість мови проаналізованих творів виявляється в тому, що велика кількість прислівників, що характеризують місце розташування на горизонтальній осі, вжиті при дієсловах із динамічною просторовою семантикою і можуть набувати динамічного значення, а також синкретичного значення напрямку чи способу руху: *Спереду йшов підстарший син...* (В. Шевчук). Прислівники із загальною семантикою місця в «Лебединій зграї» та в «Домі на горі» функціонують як означення. Найчисленніша група прислівників – із загальною семантикою місця.

Прислівники з динамічним просторовим значенням зазвичай функціонують при динамічних дієсловах. Особливість мови аналізованих творів виявляється в тому, що прислівники, які позначають чітко не окреслений напрямок, В. Дрозд та В. Шевчук часто вживають при дієсловах, що набувають статичної семантики: *...Стежка клалася туди кам'яниста...* (В. Шевчук). Прислівники, що членують простір безвідносно до осі, у творах «Дім на горі» та «Лебедина зграя» функціонують при динамічних дієсловах, які у відповідних контекстах мають статичне значення (дієслова розміщення великих географічних об'єктів тощо): *...Вів туди лише манівець...* (В. Земляк).

Прислівники з синкретичним значенням способу дії та простору становлять семантично строкату групу. Перші дві підгрупи корелюють за значенням статичності / динамічності. В. Дрозд вживає прислівники, що співвідносять дію з певним топосом, в основному, при дієсловах без просторової семантики (*звучить по-пакульськи*), В. Земляк – як означення (*риба по-сибірськи*).

Серед іменників (п.2.1.1.2) просторову семантику можуть мати два основні класи одиниць: іменники-назви просторів (*поле, будинок, автобус* та ін.) та іменники із просторовою семантикою, які не є назвами просторів, а саме: одиниці зі значенням форми, розміру (*кулька*), назви людей за місцем проживання (*городяни*), одиниці, що мають фіксоване розміщення в просторі (*фронтон*), та іменники, корінь яких має просторову семантику (*верхолаз*). Найчисленніші групи іменників із просторовою семантикою – це назви споруд та природних просторів. В. Земляк використовує прийняті в народному мовленні назви на позначення просторових явищ (*ясики, підглядник*).

Визначено, що прийменники з відмінковими формами становлять єдиний засіб вираження просторової семантики. Характеризуємо конструкції за параметрами вживання з прийменником чи без нього, вираженням статичного або динамічного значення, контактності / дистантності, залежності в реченні від дієслова певної семантики чи іменника. Особливість мови проаналізованих творів у тому, що в орудному динамічна семантика переважає. Родовий відмінок із нетиповим статичним

значенням творить сполуки з прийменниками *до (сиділи аж до лісу)*, *з-поміж (з-поміж купиння стриміли)* (В. Дрозд), *від (од) (сидів по ліву руку від Кліма)*, *уздовж (завис уздовж шляху)* (В. Земляк), динамічним *коло, поруч (возьмаються коло фарби)* (В. Шевчук), *біля (ступав біля коня)* (В. Земляк), *попереду* (при дієсловах руху) (*попереду оркестру ступав*) (В. Дрозд). У В. Шевчука конструкція «до+родовий» зрідка функціонує із синкретичним значенням локативності та способу дії: *...Була вона з ніг до голови заляпана білими крапками...* (В. Шевчук); родовий відмінок – із прийменником *у*, що має синкретичне просторово-присвійне значення: *Знову тенькнуло в грудях у старої...* (В. Шевчук). Особливості індивідуального використання знахідного відмінка в мові авторів виявляються в тому, що динамічна семантика не переважає у В. Шевчука. Близько 50% конструкцій вжито при дієсловах сприйняття та мислення (*зорила на цей перламутр*). У В. Земляка знахідний активно функціонує із синкретичним значенням способу дії та простору: *...[Фабіан] повагом клякнув на передні ноги...* (В. Земляк). Орудний прийменниковий найменш типово використаний у романі «Дім на горі»: конструкція «перед+орудний» має синкретичне часо-просторове значення; 66,7% конструкцій «над+орудний» взаємодіють із динамічними дієсловами: *...Лелека [...] шугав над полем...* (В. Дрозд). У В. Дрозда та В. Земляка прийменники *над (понад)*, *під (пони́д)* функціонують також у значенні розміщення поблизу чогось: *Сяде під коморою...* (В. Дрозд). Форми в місцевому найменш типово вжиті в романі «Лебедина зграя»: значна кількість конструкцій – при дієсловах без просторової семантики (інколи більше 60%); значне число – у реченнях без дієслова. «По+місцевий» функціонує в просторово-об'єктному значенні: *...Розтікається по листках* (В. Шевчук). У В. Шевчука – із синкретичним значенням способу дії: *Йде вона з невидимого в сутінку горба...* (В. Шевчук).

Дієслова (п.2.1.1.3) охарактеризовано за властивістю керувати залежними локативними синтаксемами. З'ясовано, що, крім просторових дієслів (власне локативних, акційно-локативних, процесно-локативних та дієслів руху), таку властивість виявляють дієслова сприйняття (бачення): *...Зирнув у бік міста...* (В. Дрозд); та окремі лексеми дієслів волевиявлення: *...Проганяв її геть...* (В. Земляк). Виявлено такі особливості вживання просторових дієслів у проаналізованих творах: найчисленнішою групою є дієслова руху (більше 40% всіх дієслів); В. Земляк акційно-локативні дієслова активно сполучає зі статичними синтаксемами (30%): *...Поставив [на стіл] пізніх антонівок...* (В. Земляк). На позначення руху чи розміщення в просторі В. Дрозд уживає дієслова, які мають звукову семантику: *Дядько Денис реготнув, аж кури тривожно кудкудакнули в малинник...* (В. Дрозд). В. Шевчук використовує статичні дієслова в динамічному значенні і навпаки: *Вулиця, яка добігала до школи, була залита сріблистим серпанком...* (В. Шевчук); дієслова руху в значенні дієслів бачення, мовлення: *Довкола знову повзав, як павук, проникливий і теплий голос...* (В. Шевчук); рідше – дієслова мовлення в просторовому значенні: *...Мовила стара і раптом захлюпала безпричинним сміхом...* (В. Шевчук). Автор також уживає дієприкметниковий зворот для постійної характеристики дому на горі (*урізаний в косогір будинок*).

У пункті 2.1.2 «Периферійні засоби реалізації просторової семантики» розкрито здатність прикметників, займенників та числівників передавати просторову семантику.

Прикметники (п.2.1.2.1) можуть позначати форму, розмір та наповненість (*цілий, порожній*), указувати на відстань, положення (*далекий, лівий*) чи на належність до певної території (*всесвітній, парковий*). Прикметники становлять перехідний тип між периферійними та центральними засобами, оскільки частина одиниць має просторову семантику (*високий, задній*), а інша набуває її лише у контексті (*цілий, протилежний*). В. Шевчук для характеристики героїв уживає повторювані епітети із просторовою семантикою (*висока й худа, широкоплечий і чотирикутний* тощо).

Займенники (п.2.1.2.2) набувають просторового значення лише в сполученні з іншими непериферійними засобами вираження локативності і часто входять до синтаксично зв'язаних словосполучень: *...Від ходьби в борозні в одному і тому самому напрямку* (В. Земляк). За способом передачі займенником просторових відношень поділяємо одиниці на ті, які: 1) входять до складу прийменниково-відмінкових форм; 2) вказують на певні характеристики просторових відношень самотійно (без прийменника). Відмінності у функціонуванні відмінкових форм, до складу яких входить займенник, від тих, до складу яких входить іменник, полягають у тому, що в перших спорадично просторове значення може бути презентоване також давальним відмінком, форми в родовому становлять більшість серед загальної кількості одиниць.

Виявлено, що, відповідно до контексту, числівники (п.2.1.2.3) можуть передавати послідовність розташування об'єктів, вказувати на певний предмет, виділяючи його серед однорідних, чи реалізувати значення міри простору. Числівники – найбільш периферійна група мовних одиниць, які можуть набувати локативної семантики лише в контексті і часто входять до синтаксично зв'язаних словосполучень: *...Пройшовши тисячу кілометрів* (В. Шевчук).

У пункті 2.1.3 «Взаємодія засобів вираження простору в химерній прозі» описано властивості одиниць, що проявляються лише на рівні речення, тексту, та простежено особливості їхнього використання в мові аналізованих творів. Це такі елементи: 1) кореляція відмінків: *із сінешніх сутінків на рундук* (В. Дрозд); 2) кореляція дієслів та залежних синтаксем: *підходили до свого дому* (В. Шевчук); 3) уточнення чи доповнення просторової семантики одних елементів іншими: *...Бо ж тут, у Пакулі, ти лишень тимчасово* (В. Дрозд); 4) вплив контексту на набуття чи зміну просторової семантики певних одиниць, наприклад, слово *малий* залежно від контексту може набувати просторового або часового значення: *малий день, найменша дівчинка*; 5) метафоричні конструкції: *...Пицана полівка впадала в чорне річище асфальтів* (В. Дрозд); 6) використання просторових конструкцій для постійної характеристики героїв: *дівчина з календаря, голова в білому береті* (В. Дрозд); 7) гра слів на основі фразеологізмів та сталих виразів: *...Ми без задніх ніг (вони дрібцювали слідом) погналися за втікачем* (В. Дрозд). В. Дрозд завдяки грі слів на основі фразеологізмів досягає накладання трьох просторів (реального, фантастичного та емоційного), В. Шевчук – лише двох (реального та емоційного). Визначено частку кожного засобу серед одиниць із локативною семантикою у мові проаналізованих творів.

Підрозділ 2.2 «Засоби вираження просторових зміщень» присвячено вивченню елементів, завдяки яким відбуваються просторові зміщення. З'ясовано, що такі зміщення проявляються в невідповідності: а) розмірів; б) функційних властивостей просторів. Невідповідність розмірів виражена в їх гіперболізації чи літотизації. Просторові характеристики в певних контекстах (ситуаціях) можуть змінюватися та

ставати такими, що не відповідають властивостям, які вони мають у реальному світі, тобто простори чи просторові об'єкти в текстах химерної прози можуть зменшуватися чи збільшуватися, вмещати предмети, які в реальному світі значно більші за розмірами, чи поміщатися в значно менші простори: *Дядько Денис [...] полоскав рота, пускаючи гінкі водограї, що злітали в небо і падали на Ирій теплим дощем* (В. Дрозд). Визначено типи функційних зміщень просторів: а) оболонка фізичних тіл не є твердою та незмінною, як у реальному світі: *На бруківці мене підкидало, і, простромлюючи головою кузов машини, я уривками милувався зоряним небом, яке потроху хмаріло* (В. Дрозд); б) нетверді матеріальні тіла можуть ставати твердими: *...Блакитний промінь простелився від високого місячного чола до нашого осокара. Я першим ступив на промінь, лоскітливо-ковзкий, наче паркет у фойє обласного театру* (В. Дрозд); в) люди та речі можуть виконувати не характерні для них функції і тому набувати фантастичних властивостей: *Ошийник тим часом обігнав нас і тепер передував...* (В. Дрозд); г) відсутня концепція цілісного функціонування тіла та традиційна ієрархія будови тіл: *Сокотіла в картонлі половина курки, з вишняку до неї відзивалася друга половина* (В. Дрозд). У химерній прозі просторові зміщення герої сприймають як реальні. Досягають зміщень завдяки нетиповому використанню мовних одиниць із локативним значенням, вживанню в невластивому оточенні.

У підрозділі 2.3 «Просторові одиниці як засіб вираження емоційно-оцінних значень» описано особливості просторових елементів, які мають певне емоційно-оцінне навантаження. Простір у творах химерної прози пов'язаний із почуттями трьома способами: 1) існують так звані межові простори, у яких реальний світ накладається на світ вигаданий, бажаний, емоційний; 2) ставлення до подій, явищ, проблем передають просторовими засобами: *...Було йому на серці просторо* (В. Шевчук); 3) емоції мають певну об'єктивацію в просторі, тобто отримують певне фізичне вираження: *Але жодна голова не забовваніла над Цекаловим парканом [...] і темна хмара розчарування повисла над нашими головами* (В. Дрозд). Межові простори в одних контекстах функціонують як реальні топоси, в інших – як вигадані. Докладно описано емоційно-оцінну характеристику кожного топосу.

У підрозділі 2.4 «Локативне навантаження власних назв» виявлено просторові функції, які виконують власні назви в мові відповідних творів, а саме: співвідносять події з конкретними топосами, що можуть бути вигаданими (*Собакарева гора, Ирій*) або реальними (*Південний Буг, Одеса*), передають певний менталітет чи вказують на нього, наприклад, поселення Ирій в однойменній повісті В. Дрозда є носієм застарілих поглядів, які головний герой сприймає негативно. Крім топонімів, співвідносити з конкретними топосами можуть також власні імена людей (або форми імені): *Лук'яньо, Пилип Македонський*.

У розділі 3 «Особливості використання одиниць із часовою семантикою в мові творів української химерної прози» проаналізовано особливості використання лексико-граматичних засобів вираження часової семантики в українській химерній прозі, виявлено накладання часових явищ, властивості одиниць із синкретичною часо-просторовою семантикою, зроблено порівняльний аналіз функціонування засобів вираження часу та простору в досліджених текстах.

У підрозділі 3.1 «Мовні засоби вираження часу в ідіостилі В. Дрозда, В. Земляка та В. Шевчука» з'ясовано особливості функціонування центральних та

периферійних засобів в ідіостилі авторів химерної прози. Розглянуто більш складні структури, що виникають при взаємодії засобів.

У пункті 3.1.1 «Особливості реалізації темпоральної семантики центральними засобами» проаналізовано особливості вживання дієслів, прислівників, іменників, їхніх відмінкових та прийменниково-відмінкових форм. Досліджено інтервальні значення дієслів (п.3.1.1.1). Найбільше дієслів позначають одноразові дії, лише в мові твору В. Дрозда кількість одноразових та багаторазових форм однакова. Дієприкметник може передавати, крім таксисних, також атрибутивні часові значення давності та початку / кінця дії. В. Шевчук використовує на позначення певної пори дієслова буття або руху: *Серпень цвів* (В. Шевчук).

Використано поділ прислівників (п.3.1.1.2) із відповідною семантикою на такі, що: 1) локалізують дію на темпоральній осі (*надвечір, тоді*); 2) позначають межу дії (*відколи, допізна*); 3) указують на перспективу та частотність (*незабаром, щоосені*); 4) розкривають спосіб протікання дії (*швидко, по-новому*).

Особливості функціонування прислівників із часовим значенням в ідіостилі відповідних авторів проявляються в тому, що одиниці, які позначають тривання дії, не мають власних лексем-репрезентантів (сюди зараховуємо прислівники із загальною просторовою семантикою, що набувають відповідного значення в контексті). Найчисленніша група прислівників – локалізатори дії (близько 30%). В. Дрозд найактивніше вживає одиниці із синкретичним значенням способу дії та часу. Прислівники, що реалізують значення «так, як буває в якийсь час» у мові твору В. Шевчука представлені лише як одиниці, пов'язані з віком. Просторові прислівники *далі, тут, там* функціонують із темпоральною семантикою.

Іменники (п.3.1.1.3) охарактеризовано за властивістю називати абсолютний / відносний та обмежений / необмежений часові періоди. Розроблено їхню класифікацію на одиниці, що називають: 1) загальні часові поняття; 2) конкретні виміри часу; 3) певні події, свята, явища; 4) період життя людини, вік. Більшість лексем номінує відносні часові періоди (більше 60% у всіх письменників). Основна кількість назв позначає обмежені темпоральні відрізки (більше 90% у всіх авторів), тобто поняттям вічності в проаналізованих творах послуговуються не часто, оскільки розповідають про життя людей.

У проаналізованих творах темпоральні значення передають форми родового, знахідного, орудного та місцевого відмінків. У кількісному співвідношенні прийменниково-відмінкових форм із часовим значенням єдиної тенденції, на відміну від просторових конструкцій, не виявлено, оскільки у В. Дрозда та В. Земляка переважають форми родового та знахідного, у В. Шевчука – знахідного, друге місце посідає орудний та місцевий. Загалом значення одночасності переважає: понад 70% у всіх письменників. Більшість прийменників, що функціонують у проаналізованих творах, спільні для часових та просторових значень: *з, на, біля, під, по* та ін. Особливістю ідіостилю авторів відповідних творів є те, що при родовому темпоральному часто вжито уточнювальні засоби (*до наших днів*). Прийменник *через* зі знахідним позначає частотність у В. Земляка: *Та якби не щодня, а бодай через день* (В. Земляк). У В. Шевчука до форм орудного темпорального входять іменники з просторовою семантикою: *...[Життя], яке лишалось за спиною* (В. Шевчук).

Значна кількість конструкцій має синкретичне значення часу та способу дії, інколи – умови, мети.

У пункті 3.1.2 «Специфіка функціонування периферійних засобів із темпоральною семантикою в ідіостилі В. Дрозда, В. Земляка та В. Шевчука» проаналізовано особливості функціонування прикметників, займенників, числівників та з'ясовано умови, за яких вони можуть набувати темпоральних значень. Визначено, що прикметники (п.3.1.2.1) становлять перехідний тип між центральними та периферійними засобами вираження часу, оскільки частина одиниць мають темпоральне значення (*постійний, тривалий*), а частина набуває його лише у контексті (*цілий, довгий*) і часто входить до синтаксично зв'язаних словосполучень. Прикметники з часовою семантикою можуть передавати давність певної події, предмета, явища, або називають час, коли вона відбувалася (*старий, доісторичний*); позначати тривалість дії, частотність (*тимчасовий, постійний*); передавати послідовність (*черговий, минулий*); походити від назв конкретних вимірів часу чи назв свят, подій, явищ із темпоральною семантикою (*травневий, випускний*). Виявлено, що найчисленніша група – прикметники, які позначають давність події (43,3%). В ідіостилі авторів проаналізованих творів функціонує чимала кількість однакових прикметників на позначення часових і просторових відношень (*великий, довгий*). В. Земляк часто використовує префікси, які надають лексемам таксисного значення.

З'ясовано, що займенники (п.3.1.2.2) належать до периферійних засобів, оскільки їхнє значення залежить від слова, яке вони замінюють у реченні, і часто входять до синтаксично нерозкладних словосполучень: *Кожного разу комунар привозив [...] банку меду...* (В. Земляк). Виявлено, що загалом властивості прийменниково-відмінкових форм, до яких входять займенники такі ж, як і конструкцій з іменниками. Відмінність полягає в тому, що займенник у знахідному не передає часових значень; у місцевому здебільшого передає різночасність, а в родовому кількість конструкцій зі значенням одночасності / різночасності однакова. У всіх відмінках у кожного автора в прийменниково-відмінкових формах, до складу яких входять займенники, переважає різночасність (більше 75%), в іменникових – одночасність (більше 70%).

З'ясовано, що, відповідно до контексту, числівники (п.3.1.2.3) можуть розміщувати події на темпоральній осі, вказуючи на їх черговість, мати фазове значення та позначати частотність. До першої групи числівників входять переважно порядкові, до другої – кількісні. В основному числівникові форми набувають темпорального значення у сполучі з іменниками відповідної семантики (*через шість тижнів*). Деякі – самостійно, позначаючи порядок дії: *...Я перший заляскав у долоні...* (В. Дрозд).

У пункті 3.1.3 «Взаємодія засобів вираження часу в тестах химерної прози» охарактеризовано властивості засобів із темпоральною семантикою, які проявляються лише на рівні речення, тексту та висвітлено особливості їх функціонування в химерній прозі. У проаналізованих творах це: 1) таксис та засоби його вираження: *...Сонце впало на плесо, і калюжа раптом заграла й запромінилася...* (В. Шевчук); 2) інтервальне значення та засоби його вираження: *...Аж мусив спинитися: запаморочилося...* (В. Шевчук); 3) уточнення на доповнення семантики різнотипними засобами (*прозирав наприкінці літа; до першого снігу*); 4) вплив контексту на набуття чи зміну часової семантики певних одиниць, наприклад, слово *довгий*, залежно від контексту, може

передавати часове чи просторове значення: *довгий день, довгий стіл*; 5) метафоричні конструкції: *...Днина на днину падають у Соколюків щільно, як скиби одна на одну* (В. Земляк). Автори використовують прийняті в народному мовленні номени на позначення часу: *Те сказано оповесні, як облітав яблуневий цвіт* (В. Земляк); 6) постійні конструкції для характеристики: автор описує героїв, явища однаковими одиницями. Відповідно персонажі постійно однаково виглядають, поводяться; наприклад, традиційний опис Анатолія з роману «Дім на горі»: *Анатоль в сірому костюмі, лакованих туфлях та в солом'яному капелюсі* (В. Шевчук). Коли він виглядає по-іншому – щось в його житті змінюється; 7) гра слів на основі фразеологізмів та сталих виразів: *...З ранку до самісінького вечора непорушно простоював біля воріт, зирячи в небо, – видивлявся завтрашній день* (В. Дрозд). Остання – лише у В. Дрозда. Визначено, яку частку займає кожен елемент у загальній системі.

У підрозділі 3.2 «*Часові зміщення та засоби їх реалізації*» розглянуто типи часових зміщень, які проявляються у химерній прозі: а) прибільшення чи применшення часових значень (часових періодів, частотності, інтенсивності, швидкості виконання дії): *Він стояв поперед мене і перебирав шістьома в'юнкими руками яблука у високих кошелях* (В. Дрозд); б) традиційність виконання певних дій, повторюваність: *Пізня вавилонська осінь починається з того, що Савка Чибіс знімає гойдалку в передчутті зими* (В. Земляк); в) синхронізація подій: *Зустрів його тут тихий легіт, заворушив каштановим листям, і впав під ноги недозрілий каштан. Так само впав під ноги недозрілий каштан і Галі, яка [...] мовчки сиділа з бабою та сином на ганку* (В. Шевчук); г) зміна часу за бажанням чи потребою героя: *По саду, засипаному мокрим слизьким листям, біглося важко, буцім по мілководдю, і тільки ніч нас порятувала б. Я вхопив себе за вуха, підняв у небо і смикнув завісу, яка відділяла день від ночі. Тої ж миті завіса впала, і густа та в'язка, мов пакульська грязюка, темінь хлюпнула на землю, накривши нас...* (В. Дрозд); д) перенесення з теперішнього в минуле, майбутнє чи перебування в позачасовій сфері: *Лежала сама в порожньому домі, місяць зазирає у горішню шибку, обливаючи холодним світлом півстіни, і оті півстіни раптом прочинилися перед її зором, розхилилася неозора далина, і Марія знову опинилася на синій дорозі. Іван ішов по ній сам, [...] озирнувся на неї й начебто попросив чогось очима* (В. Шевчук); е) об'єктивізація часу просторовими засобами: *Розтопило якийсь давній клаптик землі, буйно зарослий травною, – був він круглий, як шапка кульбаби, і в тій затуманеній кулі вона знову-таки впізнала цю ж таки красуню...* (В. Шевчук). Часові зміщення (як і просторові) пов'язані з існуванням реального та ірреального. Усі герої творів фантастичні риси сприймають як реальні, тому існують на межі двох просторів: справжнього та вигаданого. Темпоральні зміщення проявляються через уживання засобів у нетипових значеннях, оточеннях. Значна їх кількість пов'язана з використанням просторових засобів для передання часової семантики.

У підрозділі 3.3 «*Емоційно-оцінна конотація темпоральних одиниць*» досліджено, як темпоральні одиниці в проаналізованих творах пов'язані з емоційно-оцінною сферою. Виявлено, що: 1) межові простори набувають певної емоційно-оцінної конотації, наприклад, Ирій є минулим із негативною конотацією, а Пакуль – майбутнім із позитивною; 2) емоції та характер виражають часовими засобами: *...Йому*

захотілося **по-парубоцькому** завернути шапку на потилицю й безжурно позалицятися до всіх оцих веселих жіночок (В. Шевчук); 3) певні часові періоди, властивості передають настрій, емоційну характеристику: *Бралось на мороз, на ніч, на самоту* (В. Дрозд). З'ясовано, що В. Земляк особливу увагу звертає на ментальність, яка здебільшого виражена типовою поведінкою в певний час.

У **підрозділі 3.4 «Номени, що співвідносні з певним часовим періодом»** описано мовні одиниці, які можуть не мати часового значення, але в проаналізованих творах співвідносять подію з конкретним періодом на часовій осі. Серед онімів таку властивість мають назви історичних осіб (*Гітлер, Калінін*), імена, що були популярні в певний час або форми імен, якими називають людей відповідного віку (*Даринка, Миколович*), назви свят (*Першотравень*), назви дворів, хат із вказівкою на власника (*хата Валахів, двір Бубели*), просторові власні назви, якщо вони є носіями певного традиційного світогляду (*Солом'янка*). Апелятиви, що співвідносять події або явища з історичною епохою, поділяємо на: 1) номени певних історичних подій (*війна*); 2) назви речей, що побутували в конкретний історичний період (*галіфе*); 3) назви рухів, поглядів, філософій, що властиві певній епосі (*неп, матеріалізм*). Із певним часовим періодом співвідносні також світогляд, оцінки, спосіб мислення, стилі спілкування, ієрархічний поділ суспільства, що можуть бути виражені окремими мовними конструкціями чи цілими абзацами. Особливість химерної прози полягає в тому, що назви країн та частин світу подають у контексті тогочасних історичних подій. В. Дрозд стилізує монологи героїв під промови радянської епохи. У В. Земляка типові радянські явища позначені українськими особливостями: «... **То чи не вступити мені в комуну?** [...]» – «[...] **Нам потрібні, Мальво, люди хоробрі, самовіддані та безкорисливі. Се асоціація добровільна, як Запорозька Січ...**» (В. Земляк). Особливі часові номени у В. Шевчука – це назви книг та імена авторів, які є репрезентантами цього часу (*Г. Нечуй-Левицький, Діккенс*).

У **підрозділі 3.5 «Часо-просторова семантика»** проаналізовано синкретичні одиниці, у яких поєднано темпоральне та локативне значення, а також представлено результати порівняння функціонування засобів вираження часу та простору в українській химерній прозі.

У **пункті 3.5.1 «Одиниці із синкретичним значенням»** подано мовні засоби (окремі лексеми та комбінації одиниць), у яких поєднано часове та просторове значення. Виявлено, що із синкретичною семантикою функціонують прийменниково-відмінкові форми: *...Бачив Олександру Панасівну ще раз, здається, на вечірці у старшої сестри Соні...* (В. Шевчук); та прислівники: *Вони бігли далі з Шурком, аж доки в тому місці, де був Шурко, з'явилася химерна біла шапка* (В. Шевчук). У сполученні з іменниками, що називають шлях, такого значення набувають також прикметники та займенники: *Рузя в чорному всміхалася всю дорогу...* (В. Земляк). Традиційно синкретичне значення мають сполуки, що позначають поширення звуку чи запаху в просторі: *Подвір'я наповнилося ревищем корів [...] та ще галасом людським...* (В. Земляк). По-особливому реалізують таке значення дієслова та власні назви, які передають типовий для певного часу менталітет. Синкретичну семантику в окремих контекстах мають також одиниці, що реалізують часо-просторові зміщення: *Славко Пасічник з'явився у школі аж наступного тижня, оббігши з великого переляку земну кулю по 51-ій паралелі тисяча сто двадцять дев'ять разів* (В. Дрозд).

У пункті 3.5.2 «Порівняльна характеристика засобів вираження часу та простору» описано спільні та відмінні риси у функціонуванні відповідних одиниць. Із якісного погляду відмінність полягає в тому, що прислівникам із темпоральним значенням (*вже, коли*) властива велика міграція між семантичними підгрупами, що не властиво просторовим прислівникам; прикметники із часовою семантикою автори частіше вживають при іменниках, що не мають часового значення (*недовга пісня*), просторові – при іменниках із просторовою семантикою (*крихітна кімнатка*); в основі класифікацій засобів вираження часу та простору – різні принципи: систематизація одиниць із просторовим значенням більше орієнтована на семантику та часто ілюструє зміну значення та його носіїв від одного просторового вектора до іншого; натомість більшість темпоральних засобів (у тому числі периферійних) реалізують системні та категорійні значення. У проаналізованих творах одиниці з часовою семантикою функціонують більш однорідно, ніж одиниці із просторовою. Простежено чимало кількісних відмінностей, наприклад, першу трійку серед досліджуваних темпоральних засобів становлять дієслова, прислівники, іменники; а серед просторових – прийменниково-відмінкові форми, іменники, прислівники.

ВИСНОВКИ

1. Творам химерної прози властиві нетипові мовні риси, які пов'язані із особливостями цієї самобутньої течії української літератури.

2. Для вивчення лексико-граматичних засобів вираження часу та простору, що функціонують у химерній прозі, обґрунтовано комплексний підхід, який дозволяє одночасно проаналізувати змістовий та формальний склад мовного знака. Ця методика охоплює аналіз засобів на кількох мовних рівнях, одночасну їхню змістову та формальну (граматичну) інтерпретацію, залучення контексту, знань із інших лінгвістичних галузей.

Розроблено методологію зарахування периферійних елементів, перехідних форм, одиниць, що спорадично набувають властивостей часу чи простору до відповідних груп. Найчастіше це стосується прислівників із синкретичним значенням способу дії та локативності або темпоральності.

3. Розроблено критерії поділу засобів вираження часу та простору на центральні (дієслова, прислівники, іменники, прийменниково-відмінкові форми) та периферійні (займенники, числівники). Перші здебільшого передають всі категорійні значення часу чи простору, виявляють системність, мають відповідне значення поза контекстом та кількісно переважають. Периферійні засоби набувають відповідної семантики лише в контексті і функціонують спорадично. Прикметники становлять перехідний тип, оскільки деякі одиниці мають локативне чи темпоральне значення (*округлий, пізній*), а інші набувають їх лише в контексті (*шкільний, довгий*).

4. У роботі доповнено деякі теоретичні аспекти аналізу мовних засобів вираження часу та простору. Зокрема обґрунтовано зарахування дієслів руху до засобів вираження просторової семантики; вказано на недоцільність виділення прислівників зі значенням шляху руху, оскільки вони набувають відповідної семантики лише в контексті. У ході дослідження було розроблено класифікації всіх периферійних засобів вираження часо-просторової семантики, іменників із часовою семантикою,

дієприкметників, а також удосконалено групування прислівників, іменників, дієслів із просторовою семантикою, прислівників із часовим значенням.

5. Функціонування засобів вираження часу та простору в проаналізованих творах має низку особливих рис, які пов'язані: а) з особливостями відповідного літературного напрямку; б) індивідуальним стилем письменника. Вони проявляються в кількісному та якісному показниках.

6. У результаті дослідження було виявлено такі особливості вживання засобів вираження простору у творах химерної прози: а) чимала кількість прислівників, що характеризують місце розташування на горизонтальній осі, творять сполуки із динамічними просторовими дієсловами. В. Дрозд, В. Шевчук прислівники, які позначають чітко не окреслений напрямок, а В. Земляк одиниці, що членують рух за горизонтальною віссю, часто сполучають із дієсловами зі статичною семантикою; б) письменники активно послуговуються онімами на позначення будівель (В. Шевчук, В. Земляк), різноманітних типів природних просторів (В. Дрозд), форм рельєфу (В. Шевчук); в) назви поселень та їхніх частин, форм рельєфу подані докладно; назви країн та частин світу – у контексті історичних подій; г) В. Земляк використовує прийняті в народному мовленні назви на позначення просторових явищ; г) форми орудного відмінка письменники найчастіше поєднують із динамічними дієсловами, а форми місцевого – із дієсловами без просторової семантики; найменш типово прийменниково-відмінкові форми вжиті в романі «Дім на горі»; д) В. Земляк при акційно-локативних дієсловах активно вживає синтаксеми зі статичним значенням (30 %). В. Дрозд використовує дієслова, значна кількість яких має звукову семантику, для позначення руху чи розміщення в просторі. В. Шевчук – статичні дієслова в динамічному значенні і навпаки; дієслова руху в ролі дієслів бачення, мовлення; рідше – дієслова мовлення в просторовому значенні. Завдяки такому вживанню утворюються метафори, на основі яких побудовані певні зміщення; е) у творах української химерної прози існують межові простори, окремі топоси набувають світоглядної й емоційної конотації (виявляючи відповідне ставлення автора або героя до проблем), переживання об'єктивуються в певні предмети. В. Земляк локативні одиниці використовує для окреслення характеру героїв. У В. Шевчука переживання можуть ставати також істотами, а стан героя, часто синхронізуючись із явищами природи, здатний впливати на навколишній світ; герой роману «Дім на горі» Іван бачить емоції як реальні просторові об'єкти. У В. Дрозда емоції можуть функціонувати як фантастичні властивості людей та предметів.

7. У ході дослідження було виявлено такі особливості вживання засобів вираження часу: а) В. Шевчук активно використовує на позначення певної пори дієслова буття або руху; спорадично до такого засобу звертається В. Дрозд; б) найбільше дієслів позначають одноразові дії; в) для прислівників характерний перехід із одних семантичних груп до інших, що не властиво будь-яким іншим засобам вираження часу та простору; г) значення одночасності переважає у всіх, крім орудного відмінка; форми в місцевому у В. Дрозда передають різночасність; при родовому темпоральному у творах химерної прози часто функціонують уточнювальні засоби; у текстах В. Шевчука до орудного темпорального входять іменники із просторовою семантикою; г) назви людей для наповнення темпоральних відмінкових форм активно використовує В. Земляк; д) у прикметниках найбільше проявляється мовотворчість

письменника. В. Земляк часто використовує префікси, які надають лексемам таксисного значення; е) В. Земляк особливу увагу звертає на ментальність, яка, в основному, виражена одиницями на позначення типової поведінки персонажів у певний час. В. Дрозд стилізує монологи героїв під промови радянської епохи. У В. Земляка типові радянські явища позначені українськими особливостями; у мові роману «Лебедина зграя» функціонують власні назви та форми імені, якими називають людей відповідного віку чи певної епохи. Особливі часові номени у В. Шевчука – це назви книг та імена авторів, які в той час були популярними серед інтелігенції; В. Дрозд та В. Земляк використовують прийняті в народному мовленні номени на позначення часу; є) В. Шевчук найчастіше серед усіх письменників передає час просторовими засобами.

8. Мовні засоби вираження часу та простору в тексті існують не ізольовано, а певним чином взаємодіють, доповнюють та уточнюють семантику інших одиниць. У проаналізованих творах на синтаксичному рівні зафіксовано уточнення чи доповнення просторової семантики одних елементів іншими, вплив контексту на набуття або зміну просторової семантики певних одиниць, метафоричні конструкції, постійні конструкції для характеристики, гра слів на основі фразеологізмів та сталих виразів. Із просторовою семантикою виявлено також кореляцію дієслів та залежних синтаксем, а з часовою – таксисне та інтервальне значення і засоби їхнього вираження. Завдяки грі слів на основі фразеологізмів В. Дрозд досягає накладання трьох просторів (реального, фантастичного та емоційного), В. Шевчук – лише двох (реального та емоційного). З'ясовано, що в проаналізованих творах відмінкова кореляція непродуктивна. У В. Земляка більше уточнень прислівника *тут*, а у Дрозда і Шевчука – *там*. В. Шевчук при займенниках активно вживає підсилювальні частки, а також займенник *той*. Для постійної характеристики автори використовують прикметники, дієприкметникові звороти, прикладки, а також конструкції «іменник + неузгоджене означення, виражене прийменниково-відмінковою формою». Перші три типи – лише в романі «Дім на горі».

9. Визначено, що темпоральних та просторових зміщень автори досягають через застосування мовних одиниць у нетипових значеннях, оточеннях. Значна кількість часових пов'язана з використанням просторових засобів для передання темпоральної семантики. З'ясовано, що просторові зміщення проявляються в невідповідності: а) розмірів (В. Дрозд, В. Шевчук); б) функційних властивостей просторів (В. Дрозд, В. Земляк, В. Шевчук). Зміщення у функційних властивостях просторів представлене тим, що: а) оболонка фізичних тіл не є твердою та незмінною, як у реальному світі (В. Дрозд, В. Земляк, В. Шевчук); б) нетверді матеріальні тіла можуть ставати твердими (В. Дрозд, В. Шевчук); в) люди та речі здатні виконувати невластиві їм функції і набувати фантастичних властивостей (В. Дрозд); г) відсутня концепція цілісного функціонування тіла та традиційна ієрархія будови тіл (В. Дрозд).

З'ясовано, що темпоральні зміщення полягають у: а) прибільшенні чи применшенні часових значень (В. Дрозд); б) традиційності виконання певних дій, повторюваності (В. Земляк, В. Шевчук); в) синхронізації подій (В. Земляк, В. Шевчук); г) зміні часу за бажанням чи потребою героя (В. Дрозд); д) перенесенні з теперішнього в минуле, майбутнє чи перебуванні в позачасовій сфері (В. Шевчук, В. Дрозд,

В. Земляк); е) об'єктивзації часу просторовими засобами (В. Дрозд, В. Земляк, В. Шевчук).

10. У результаті порівняльного аналізу функціонування засобів вираження часу та простору в химерній прозі було виявлено низку спільних і відмінних рис. Відмінність полягає в тому, що: а) засоби вираження часу більш системні; б) із просторовою семантикою найчастіше функціонує місцевий відмінок, натомість у часових одиницях такої однорідності не виявлено, оскільки темпоральна семантика не є первинною для форм жодного відмінка; в) прикметники з часовою семантикою частіше поєднують з іменниками, що не мають часового значення, а просторові – з іменниками із просторовим. Несистемно у всіх творах функціонують одиниці із синкретичною часо-просторовою семантикою.

11. Кількісне дослідження вживання засобів вираження часу та простору показало, що ці типи одиниць функціонують по-різному. Серед елементів із просторовою семантикою найчисленнішим засобом є прийменниково-відмінкові форми, далі в порядку спадання: іменники, прислівники, прикметники, займенники, дієслова та числівники. Серед структур із темпоральним значенням переважають дієслова, а потім у спадній послідовності: прислівники, іменники, прийменниково-відмінкові форми, прикметники, числівники та займенники. Кількісне співвідношення не збігається із семантичним ієрархічним поділом відповідних одиниць. Загалом у химерній прозі засоби вираження часу (за винятком дієслів), менш вживані, ніж одиниці на позначення простору.

12. Визначено, що особливості функціонування засобів вираження часу та простору зумовлені також властивостями місця подій (переважання штучних чи природних просторів, обмежених / необмежених), часовими характеристиками (у проаналізованих творах переважають відносні та обмежені часові періоди, оскільки у творах описані окремі етапи життя людей).

13. У вживанні засобів із часовою та просторовою семантикою проявляються риси, характерні для ідіостилю письменників: а) В. Земляк та В. Дрозд використовують прийняті в народному мовленні номени на позначення відповідних явищ; б) В. Шевчук послуговується словами-символами (синя дорога; дім на горі); в) В. Шевчук та В. Дрозд активно залучають персоніфікацію; г) у В. Дрозда та В. Земляка власні імена мають характеротворче та ідейно-змістове навантаження; д) творчості В. Дрозда притаманна стилізація з елементами пародійності; буквалізація метафор; е) В. Дрозд та В. Шевчук використовують гру слів на основі фразеологізмів. Загалом час і простір є одним із елементів творення химеризаційної канви роману. Значною мірою просторові зміщення репрезентовані в повісті В. Дрозда «Ірій», найменше їх у романі В. Земляка «Лебедина згряя».

Отже, у проаналізованих творах виявлено низку особливих рис уживання засобів вираження часу та простору. Визначено типи часових та просторових зміщень, які вважаємо характерними ознаками цього літературного напрямку. Результати дослідження розкривають особливості ідіостилю письменників в аспекті використання засобів вираження часу та простору, є важливими для визначення жанрово-стильових особливостей химерної прози.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Бачишина О. Б. Лексика на позначення простору в романі В. Шевчука «Дім на горі» / О. Б. Бачишина // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія». – Вип. 34. – 2013. – С. 19–21.
2. Бачишина О. Б. Семантика часу та простору: особливості, стан та проблеми дослідження в українському мовознавстві / О. Б. Бачишина // Наукові праці: наук.-метод. журнал. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. – Вип. 209. – Т. 221. Філологія. Мовознавство. – С. 6–11.
3. Бачишина О. Б. Засоби вираження часу в українській мові (на матеріалі української химерної прози) / О. Б. Бачишина // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія». – Вип. 46. – 2014. – С. 37–40.
4. Бачишина О. Просторове значення дієслова (на матеріалі української химерної прози) / Ольга Бачишина // *Studia methodologica*. – Ternopil', 2014. – № 39. – S. 176–183.
5. Бачишина О. Лексика із часовою семантикою в романі В. Дрозда «Ірій» / О. Б. Бачишина // Наук. праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка. Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський, 2014. – Вип. 37. – С. 76–80.
6. Бачишина О. Б. Дієслово як виразник просторової семантики / Ольга Бачишина // Вісник Львів. ун-ту. Серія філологічна. – Львів, 2016. – Вип. 63. – С. 58–67.
7. Vachyshyna O. Means of time and space expression in Ukrainian language: common and different / Olha Vachyshyna // *Spheres of culture: journal of philology, history, social and media communication, political science and cultural studies*. – Lublin, 2014. – Vol. VII. – P. 343–350.

АНОТАЦІЯ

Бачишина О. Б. Мовне вираження часу та простору в українській химерній прозі. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2016.

У дисертації досліджено особливості функціонування лексичних та граматичних засобів вираження часу та простору в ідіостилі авторів української химерної прози (на матеріалі творів В. Дрозда «Ірій», В. Земляка «Лебедина зграя» та В. Шевчука «Дім на горі»). Проаналізовано центральні (прислівник, іменник, прийменниково-відмінкова форма, дієслово) та периферійні (прикметник, займенник, числівник) одиниці, а також більш складні структури, що проявляються на рівні речення чи тексту, окреслено їхні властивості, особливості функціонування в мові проаналізованих творів. Уточнено класифікації центральних одиниць та розроблено – периферійних. Виявлено часові та просторові зміщення у творах української химерної прози. Розкрито емоційно-оцінну конотацію темпоральних та локативних елементів. Розглянуто конструкції із синкретичною часо-просторовою семантикою, зроблено порівняльну характеристику функціонування засобів вираження часу та простору у творах химерної прози.

Обґрунтовано комплексний підхід для вивчення лексичних та граматичних одиниць із темпоральною та локативною семантикою, що передбачає одночасну їхню змістову та формальну (граматичну) інтерпретацію, залучення контексту.

Ключові слова: час, простір, категорія темпоральності, категорія локативності, часо-просторова семантика, часові / просторові зміщення, химерна проза, ідіостиль, ідіолект, мовні засоби.

АННОТАЦИЯ

Бачишина О. Б. Языковое выражение времени и пространства в украинской химерной прозе. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов, 2016.

В диссертации исследованы особенности функционирования лексических и грамматических средств выражения времени и пространства в идиостиле авторов украинской химерной прозы (на материале произведений В. Дрозда «Ирий», В. Земляка «Лебединая стая», В. Шевчука «Дом на горе»). Проанализировано центральные (наречие, имя существительное, предложно-падежная форма, глагол) и периферийные (имя прилагательное, местоимение, числительное), а также более сложные структуры, которые проявляются на уровне предложения или текста, розкрито их свойства, особенности функционирования в языке упомянутых произведений. Усовершенствованы классификации центральных единиц и разработаны – периферийных. Определены временные и пространственные смещения в этих произведениях. Проанализировано эмоционально-оценную коннотацию темпоральных и локативных элементов. Охарактеризированы конструкции с синкретической пространственно-временной семантикой, проведена сравнительная характеристика функционирования средств выражения времени и пространства в произведениях химерной прозы. Обосновано комплексный подход для изучения лексических и грамматических единиц с указанной семантикой, который включает одновременную их смысловую и формальную интерпретацию, задействование контекста.

Ключевые слова: время, пространство, категория темпоральности, категория локативности, пространственно-временная семантика, временные / пространственные смещения, химерная (магическая) проза, идиостиль, идиолект, языковые средства.

SUMMARY

Bachyshyna O.B. Linguistic expression of time and space in Ukrainian chimeric (magic) prose. – Submitted as a manuscript.

The dissertation on obtaining a scientific degree of Candidate of philological sciences in speciality 10.02.01. – Ukrainian language. – Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2016.

The dissertation gives the peculiarities of functioning of means of temporal and spatial expression according to the author style of the Ukrainian chimeric prose, namely, the story «Iryi» by V. Drozd, the novel «Swan flock» by V. Zemliak and the novel «The house on the

hill» by V. Shevchuk. The means that serve to mark temporal and spatial displacements are analysed and the types of these deformations are listed.

The work gives an extension of some theoretical aspects of analysis of units of the same group. For example, division of lexical and grammatical means of expression of temporal and spatial semantics on major and peripheral is explained. The first group counts adverbs, prepositional-case forms, nouns and verbs. The second one counts adjectives, pronouns and numerals. Major ones express, as a rule, all categorical values of time or space, show consistency, keep the respective meanings out of context and prevail quantitatively. The peripheral means acquire respective semantics only in context and function rather sporadically. Verbs of motion are classified into the means of expression of locative meaning.

Comprehensive approach allowing to examine both formal and content component units is defined in order to study the lexical and grammatical means of temporal and spatial expression.

It is determined that the functioning of means of temporal and spatial expression in the analyzed works has a number of special features that are related: a) to the peculiarities of a respective literary style; b) to the individual style of the writer. They show up in quantitative and qualitative terms.

The study found the peculiarities of the use of means of temporal and spatial expression in the style of authors of Ukrainian magic prose, for example, the functioning of adverbs and prepositional-case forms of locative semantics with verbs of non-regular groups, the use of atypical units of semantics. It was found that the analyzed works have space boundaries, topos and time periods acquire emotional connotations, experience is objectified in certain items, feelings are expressed by the means of time etc.

It is defined that the temporal and spatial displacements are achieved through the use of language units in unusual meanings. A large number of temporal displacements is associated with the use of spatial means for adding temporal semantics. It is stated that spatial displacements manifest in discrepancy: a) of sizes; b) of functional properties of spaces. The displacements in the functional properties of spaces are explained by the fact that: a) a jacket of physical bodies is not rigid and unchangeable as it is in the real world; b) unsteady physical bodies can become solid; c) people and things can perform uncharacteristic functions and thus acquire fantastic properties; d) there is no concept of holistic body functioning and the traditional hierarchy of body structure.

It was found that temporal displacements consist in: a) exaggerating or diminishing time values; b) traditional performing of certain actions, repeatability; c) synchronization of events; d) time change on the request or need of a hero; e) transferring from the present to the past, the future or staying in a timeless space; e) objectification of time by spatial means. Temporal and spatial displacements are considered typical features of this literary type.

Comparative and statistical analyses of functioning of means of temporal and spatial expression in magic prose is conducted. Units of time-spatial syncretic semantics are also detected in the works of Ukrainian chimeric prose.

Keywords: time, space, category of temporality, location category, time-spatial semantics, temporal / spatial displacement, chimeric / magic prose, idiostyle, idiolect, language means.